

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА: Историческо и систематическо богословие

Професионално направление „Религия и Теология” - 2.4

Научна специалност: История на религиите

Магдалена Юлиева Крайчева

**Жена в „свещенство” - предизвикателство към
съвременния юдаизъм**

АВТОРЕФЕРАТ НА ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователната и научна степен *доктор*

Научен ръководител:

Доц. д-р Клара Асенова Тонева

София, 2017 г.

Съдържание

Предговор

Увод

1. Актуалност на темата
2. Мотиви за избора на темата
3. Обект на изследването
4. Предмет на изследването
5. Методология на изследването
6. Хронологическа рамка на изследването
7. Източници и историография по темата
8. Цел и задачи на изследването
9. Структура на изследването

Глава 1. Женското свещенство в История на религиите

- 1.1 В езическите култове
- 1.2 В неавраамитските религии
- 1.3 В авраамитските религии - юдаизъм, християнство, ислям

Глава 2. Свещенството в юдаизма

- 2.1 Отличителни характеристики на юдейската традиция
- 2.2 Свещенството преди и след разрушаването на Храма (70 г. сл. Хр.)
- 2.3 Образът на свещеника и отношението „Бог-свещеник-човек”
- 2.4 Равинатът - свещенство или институция

Глава 3. Жени-равини и съвременният юдаизъм

- 3.1 Статусът на жената в юдейската традиция
- 3.2 Съвременни тенденции и феминистко движение в юдаизма
- 3.3 Ролята на децентрализация на юдейския обществен авторитет

Глава 4. Проблемът за „свещенството” на жената в юдаизма: аспекти и решения

- 4.1 Връзката на религията с женския пол - съвременни тенденции

4.2 Предизвикателството жена в „свещенство“: отговорът на авраамитските религии

4.3 Жена-равин: компромис или ново тълкувание на реалността от Халаха

Заключение

10. Приноси на изследването

11. Публикации по темата на дисертацията

Дисертационният труд *Жена в „свещенство“ - предизвикателство към съвременния юдаизъм* се състои от 288 стандартни страници. Съдържа: предговор, увод, четири глави, заключение, списък на използваната литература. В дисертационното съчинение е приложен научен апарат, състоящ се от 740 бележки под линия.

Увод

1. Актуалност на темата

„Жена в „свещенство“ - предизвикателство към съвременния юдаизъм” разглежда проблема за сблъсъка на юдаизма с идеята за жени равини, която се появява в края на XVIII век, разгръща се през XIX век и се „реализира” за първи път в началото на XX век с ръкоположението (макар и частно) на първата жена равин в историята на юдаизма - Регина Йонас (Германия).

Реформистката и най-либерална общност от всички течения в съвременния юдаизъм е първоначалната почва, върху която израства идеята за жени равини в историята на юдейството. Множество са факторите, които допринасят за разгръщането на движението за ръкоположение: общата женска еманципация, еврейското просветно движение Хаскала, модерната епоха с нейното влияние, феминизмът в еврейството, децентрализацията на юдейския обществен авторитет и др. Допреди столетие никой, освен отделни ентузиастични, не е вземал тази идея насериозно. Днес, в началото на XXI век, тази мечта добива все по-реалистични измерения, включително в лицето на най-консервативните в юдаизма - ортодоксалните евреи.

Темата за жените равини е *актуална* поради няколко причини.

Първо, макар и до голяма степен възприети като нова реалност в историята на еврейството, жените равини на практика се сблъскват със сериозни предизвикателства и пречки в своя път. Това важи с пълна сила за ортодоксалния юдаизъм, в който се възприема с увереност, че традицията на ръкоположение чрез *semikhah* се пази още от Моисеево време. Проблемът предизвиква оживени дебати в наши дни, главно в юдейските среди. Той не е разрешен напълно и окончателно в юдейската традиция. Причините са ясни и сочат към изискването да се отговори на

фундаменталния въпрос: темата за жените равини компромис ли е с юдейската традиция, или е „нова реалност”, на която Халаха (еврейският закон) трябва да отговори.

Второ, проблемът за жените равини е актуален, защото е само върхът на айсберга сред множеството промени, настъпили и настъпващи в юдаизма по отношение на жените, а именно: а) появата на *нови ритуали и празници само за жени* (раждането и даването на име, посвещението в юдаизма (*bat mitzvah*), брачни церемонии с равно участие на жените, ритуални чествания на раждането на дете и други уникално женски преживявания, собствени форми на молитва, експериментиране със свещени символи (като *tallit* и *tefillin*) и уникални женски аспекти на такива общностни моменти, като Шабат и другите празници (например празнуването на Рош Ходеш - празника на новолунието, като женски празник); б) *отмяната на неправоподобността на жените като свидетели* с Акта за равенство на женските права (Израел, 1951 г.); в) *участието наравно с мъжете в духовния живот* като миряни и кантори; г) *по-широки възможности за жените да инициират развод* чрез посредничеството на еврейското съдилище и други.

Трето, темата е актуална и поради връзката ѝ с т.нар. „джендър идеология”, широко развивана и следвана от крайната форма на феминистките движения, едно от най-силните между които е в самото еврейство. Не е трудно да се проследи ефектът от тази крайна форма на феминизъм, вкл. в институцията на равината.

Четвърто, разгледана от гл.г. на връзката ѝ със свещенството, тази тема придобива не само актуален характер, но и предизвиква към дълбок богословски размисъл, още повече, че изследванията в тази посока не са много. Въпросът за женското свещенство не е особено популярен в литературата и в научните разработки. Едва през последните няколко

десетилетия, когато се появяват различни изследвания, концентрирани върху женския пол и неговата роля, се осъществяват някои разработки и в тази посока.

Пето, темата е разгърната и през погледа на християнството, направен е и паралел с исляма. За по-обстойно изследване на юдейската религия и култура от гл. т. на пола е реализирано и кратко изследване по метода на съвременния изследовател на културите Хеерт Хофстеде.

Два са основните аргумента, които са както повод за настоящата разработка, така и причина за *актуалността* ѝ.

Първият аргумент засяга дълбоко древната и винаги актуална тема за свещенството, когато се говори за която и да е религия.

Вторият аргумент се отнася до мястото на жената в института на „свещенството”, което по едно и също време се оказва актуален въпрос и за юдаизма, и за християнството, и за исляма.

Важно е да се отбележи, че равините не считат себе си за и не са свещеници в смисъла, влаган в периода преди разрушаването на Йерусалимския храм през 70 г. сл. Хр. Но като духовни водачи и служители на еврейството именно те са тези, които упражняват вероятно най-сериозната отговорност и власт в духовния живот на съвременния юдей. Макар да не извършват жертвоприношения поради липсата на храм, те съпътстват духовната общност във всяка нейна стъпка. Това се подчертава и от факта, че в последните години те все повече са търсени не просто като учители, а като духовни водачи, подобно на енорийските свещеници. Хората не черпят от тях просто знания за юдаизма, но търсят реално общение, пример и опит. Това са и основанията с редица уговорки те да бъдат наречени „свещеници” в един по-общ смисъл.

2. Мотиви за избора на темата

Мотивацията ми по избора на тази тема не е случайна и е в различни направления.

Съвременният свят остро ме предизвиква към размисъл с все по-разпадащите се порядки, твърде скоростно проявяващите се процеси на разложение на ценности в света. Подобно на солта, която има свойството да предпазва от разлагане, Църквата е призвана да изпълнява тази мисия в света. Съществена, но и уязвима в много отношения, е ролята на свещеника, на духовния водач, на служителя. Реших да погледна през призмата на юдаизма, върху който в известна степен стъпва християнството и който се сблъсква със същите предизвикателства в света (еманципация, феминизъм, „джендър идеология“ и др.), за да си дам отговори на някои въпроси относно важния институт на свещенството.

Равинът не може да бъде наречен свещеник в пълния смисъл на думата. Но самият факт на предизвикателството към юдаизма води към размисъл за института на свещенството в един по-дълбинен аспект. Защо въпросът за жени равини предизвиква толкова различни реакции и недоволство сред евреите и на какво е признак това в самия юдаизъм? Има ли връзка с древното свещенство - не просто йерархическо, а и със своего рода свещеническата функция на главите на семействата/родовете в древен Израил? И още по-назад - със свещенството на самия Адам, което по причина на падението му се е провалило и чиито последствия виждаме и изпитваме всеки ден? Какъв е редът в творението на Бога и не е ли разглежданият проблем отново опит за обръщане на този ред в неправилна посока? „Свещенството“ на мъжа в семейството - образ ли е то на отношенията в света и в общността? Според християнството жената е равноценна на мъжа, но това означава ли, че тя е еднаква на него във всичко? Има ли подобни проблеми, пред които Църквата се е изправяла в миналото? Какви съвременни тенденции повлияват настъпването на

жените в сферата на духовното водачество и има ли тенденциозност в това отношение? И не на последно място, какъв е отговорът на самата халахическа традиция и разрешен ли е въпросът в юдаизма - най-древната от трите авраамитски религии. Всички тези въпроси будят дълбок изследователски интерес.

3. Обект на изследването

Обект на изследването в настоящия труд е движението за жени равини в съвременния юдаизъм, погледнато през призмата на института на свещенството в един по-общ смисъл. Обект на изследването са и следните подтеми: женското свещенство в История на религиите изобщо, свещенството в юдаизма в частност, отговорът на въпроса от страна на другите две авраамитски религии - християнството и исляма, феминисткото движение в съвременния юдаизъм и промените по отношение на жените, съвременни изследвания върху ролята на пола, и не на последно място: какво е отсъждането по въпроса на самата халахическа традиция в юдаизма.

4. Предмет на изследването

Предметът на изследването е тясно обвързан не само с процесите, които протичат в юдаизма през последните две столетия и сложните взаимовръзки на тези процеси със системата на Халаха, но и с въпроси по отношение на пола и свещенството на жената като цяло, както и в християнството, и в исляма в частност. Ортодоксалният юдаизъм е най-съпротивляващият се срещу ръкоположението на жени за равини, макар че в определени свои вътрешни течения (Open Orthodoxy) вече да има ръкоположена жена (през 2016 г.) за пълноправен равин. В този смисъл ортодоксалното течение в юдаизма е призмата, през която следва да се оцени дълбочината на проблема за жените равини в юдаизма, тъй като в него е изведено на преден план вярването, че точно тук традицията на

ръкополагане чрез *semikhah* се пази от времето на Моисей насам, а заедно с това и правилото, че жена не може да бъде водач в Израил. Тук феминистките противопоставят редица примери за водачество на жени, с които е изпъстрена Тора (Мариям, Девора, Олдама, Естир и др.). След като равинът не е свещеник, имащ сакрално служение в древния смисъл на думата (според свещенството на *kohanim*), тогава защо жена да не може да бъде равин, след като може да бъде учител, мениджър, лекар и т.н.? - ето така уместно задават въпрос поддръжничките на идеята за участие на жените в духовния живот на синагогата и в ръководството на общността.

5. Методология на изследването

Методите, използвани в изследването, са историческият, апологетичният, методът на аналогията, сравнителният метод и методът на обобщаването.

6. Хронологическа рамка на изследването

Макар *хронологически* проблемът за жените равини да заема периода от края на XVIII век до днес, разгърнат в по-широк мащаб (този на свещенството), се обемат и други ключови периоди и моменти от историята на Израил: свещенството преди и след разрушаването на Йерусалимския храм през 70 г. сл. Хр., появата на равината и др. Освен това се разглежда и самият феномен на женското свещенство в по-широк хронологически диапазон в изследванията на различните религии.

7. Източници и историография по темата. Степен на разработеност

Темата *не е разработвана* на територията на България, още по-малко в този ѝ контекст за свещенството. Чуждите изследвания са главно от юдейска страна и най-вече от феминистки настроените в тези среди. Те също не разглеждат въпроса от гл.т. на института на свещенството. Основанието е, че равинът не е свещеник със сакрално служение, като това

на *kohanim* от времето преди разрушаването на Йерусалимския храм през 70 г. сл. Хр. Използвани са *разнообразни източници*, български и чужди, както и интернет материали.

Изворовият материал, използван в разработването на тази дисертация, има за главна характерна черта разнообразието по причина на разностранността и различните аспекти на разглеждания проблем.

На първо място трябва да бъде изведен трудът на *Pamela S. Nadell* “*Women Who Would Be Rabbis*”, който фундаментално засяга въпроса за жените равини и по-конкретно историческото развитие на идеята от самото ѝ зараждане до най-характерните примери за равинско служение сред жените в нашето съвремие. Периодът, който разглежда, е 1889-1985 г. Макар и по-скоро исторически, отколкото богословски натоварен, трудът засяга достатъчно дълбоко проблема с множеството му измерения за съвременния юдаизъм, и в частност - ортодоксалния юдаизъм.

От ортодоксалните автори, изследващи тази тема, трябва да споменем и феминистката *Blu Greenberg*, която има множество публикации по проблема за жените равини.

Michael J. Broyde и *Shlomo M. Brody* са други двама автори, които разглеждат темата от ортодоксална съвременна перспектива и тяхното изследване, имащо формата на студия, е красноречиво по отношение на богословските проблеми, които поражда духовното лидерство на жените сред равината.

Могат да бъдат споменати и авторките *Tamar Ross*, *Rachel Biale*, *Susan Heschel*, *Judith Baskin*, *Paula Human* и някои други, които макар разглеждащи въпроса с феминистически уклон на изследванията си, спомогнаха за схващането на основните точки на конфликта, с които се сблъсква жената, устремила се към института на равината или търсеща повече възможности за изява в юдейската религиозна общност.

Както бе споменато в началото, проблемът за жените равнини е разгърнат и в по-широката перспектива на свещенството като цяло - както исторически в религиозното му „развитие”, така и в богословски обосноваването му измерения. Ето защо тук е необходимо да се позовем по глави на *най-значимите от авторова гледна точка изследвания*, които са част от реализацията на тази дисертация.

От **Първа глава** на дисертационното съчинение, която разглежда женското свещенство в общ план в История на религиите, най-съществен принос има изследването на *Susan Sered*. Авторката разгръща проблема в съвременна перспектива, а от нейното изследване става ясен и един факт, който трябва да се има предвид, а именно - за тенденциозността на множество съвременни изследвания, които са натоварени с идеята да докажат „равенството”, дори превъзходството на жените над мъжете в религиозното лидерство и всяка друга форма на водачество, обръщайки се към миналото, за да формулират и защитят своите принципи и амбиции в настоящето.

За християнството не са неизброими публикациите по въпроса за свещенството на жената, като най-разгърнат е проблемът при митрополит *Калистос Уеър* и *Елизабет Бер-Сижел*. За нашето изследване дължим много и на публикацията по темата от проф. *Емил Трайчев* - „*Статутът на мъжа и жената в Църквата (Към критиката на феминистичното богословие)*”, която дълбоко засяга проблема в неговия център.

Относно исляма фундаменталната книга по въпроса за жената е „*Мюсюлманката между традицията и модерността*” на доц. д-р *Клара Тонева*, която послужи за основа на разсъжденията от гледна точка на третата авраамитска религия.

Не можем да отменим по значение за Първа глава, а и за цялата дисертация, трудовете на *Мирча Елиаде*, които са неопценимо съкровище по отношение на детайлни въпроси относно разглежданата тема.

Относно **Втора глава**, която засяга юдаизма като религиозна традиция и свещенството като важна част от него, трябва да изкажем благодарности за трудовете на *Андре Шураки* „Еврейската мисъл” и „История на юдаизма”, както и на непресъхващите извори на знания на изследователите от Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски” *проф. Иван Марковски, проф. Боян Пиперов, протопрезв. проф. Николай Шиваров, проф. Славчо Вълчанов, проф. Иван Панчовски, проф. Глубоковски, доц. д-р Ивайло Найденов, доц. д-р Дилян Николчев* и др., които бяха изключително полезни в подготовката на текста. От чуждите автори също от голяма полза бяха произведенията на *Jacob Neusner, Gabrielle Boccaccini, Michael Satlow, Robert Goldenberg, Arthur Hertzberg* и др.

В **Трета глава** авторите се припокриват до голяма степен с вече споменатите по-горе имена относно юдаизма. Тук трябва да добавим тематично само статията на *Габриеле Куби* „От феминизъм към джендър идеология”.

По отношение на апологетичната част, която до голяма степен се съдържа в частта за „отговора” на християнството на въпроса за женското свещенство в **Четвърта глава**, множество автори имат заслуги за направените наблюдения и изводи. Тук ще се ограничим само с някои от тях, без да подценяваме значението на останалите.

От българска страна това са някои публикации на *проф. Глубоковски, проф. Илия Цоневски, архим. Павел Стефанов, Благой Чифлянов, доц. д-р Мариян Стоядинов, доц. д-р Клара Тонева, и др.*, а от чужда - *митрополит*

Йоан Зизиулас, епископ Игнатий Мидич, протойерей Александър Шмеман, Николаос Василиадис, Валери Карас, отец Николай Афанасиев и др.

Голяма помощ в настоящата работа и главен принос за опита за изследване на юдаизма от културна и религиозна перспектива даде книгата на известния холандски изследовател на културите *Хеерт Хофстеде* „*Култури и организация: софтуер на ума*”.

На последно място, обобщавайки казаното по-горе, трябва да отбележим и следния факт: в изследователски план темата за жените равини не е засягана в българската литература, още по-малко от гледна точка на института на свещенството. В чуждоезиковата литература този проблем за жалост все още се колебае в изследванията предимно на феминистки настроени богослови и изследователи в границите на юдаизма, както и на твърде по-малко и незначително в независими и необременени от тази идеология автори. Следователно въпросът изисква и прецизно отсяване на съществуващите извори.

8. Цел и задачи на дисертационното изследване

Целта на изследването е не просто да се разкрие съвременен проблем в юдаизма, а от гледна точка на История на религиите да се осмисли в по-дълбинен аспект, този на свещенството. Основание за това може да се търси в неосъщественото свещенство на първия Адам, което е трагично за него и потомството му. Християнството, въпреки че съзира стария, първия Адам в грехопадналото състояние на всеки човек, гледа през призмата на новия Адам, Господ Иисус Христос, Който напълно реализира истинския смисъл на свещенството в Своя живот. Като полага основа на Църквата Си, Спасителят поставя апостолите и техните ученици за духовни ръководители и извършители на св. Тайнства.

Задачите на дисертационното изследване са тясно обвързани с неговата цел. В този смисъл те включват изследването на проблема за

жени равини в няколко аспекта, а именно: *първо*, поставянето му в контекста на женското свещенство в общ план; *второ*, изследването му от гледна точка на свещенството в юдаизма, като акцентът е поставен върху отговора на въпроса „равинатът - свещенство или институция?”; *трето*, разгръщането му от позицията на мястото и ролята на жената в самия юдаизъм, като внимание е отделено на феминисткото движение в юдаизма, както и на някои аспекти от предпоставките за появата на движението за жени равини; *четвърто*, поглед към „отговора” на проблема за женското свещенство от другите две авраамитски религии - християнството и ислямът отблизо; *пето*, някои изводи за юдаизма върху отношението пол-религия според съвременни изследвания, отнесени по-конкретно към държавата Израел; *шесто*, не на последно място „отговорът” на самата халахическа традиция на юдаизма по отношение на жените равини.

9. Структура на дисертационното изследване

Съдържание, изведено в началото на дисертацията за бърз и лесен достъп до всички основни части на труда.

Предговор. В предговора се посочват мотивите, довели до избора на темата.

Увод, в който се излага актуалността на темата и мотивите за избора ѝ, поставят се целите и задачите на същата, както и методите, които ще бъдат използвани.

Основната част от дисертацията е разположена в четири глави:

Първа глава: „Женското свещенство в История на религиите”.

Глава първа от съчинението разглежда женското свещенство като явление в История на религиите в по-общ план. Общото впечатление от проучването е, че женското свещенство, макар и присъстващо в множество езически култове и религии още от древността, все пак е повече случайност, отколкото правило и практика. От друга страна, женското

свещенство е съвременно предизвикателство пред авраамитските религии с характер на изкушение за възприемането на модел, различен от традиционно установения.

Първият параграф изследва свещенството на жените в езичеството, което е известно и дълбоко вкоренено още от древността. Съществуват множество примери на женско свещеническо служение, изразяващо се в посредничество между боговете и хората, с което се характеризират езическите култове. Шаманизмът е една от най-старите форми на езически култ и връзка с отвъдния свят. Той е разпространен и в нашето съвремие и макар собствено да не е религия, определено има своята жизненост. Женският шаманизъм е добре познат на изследователите, той върви редом с мъжкия, а в някои случаи го изпреварва.

Сюзън Серед и Робърт Х. Лоуи са двама изследователи, които се сблъскват с женското „свещенство” под различна форма.

Сюзън Серед изследва религиите, доминирани от жени - тези, в които жените са водачи или мнозинството от вярващите и в които се счита, че жените заемат централното място. Според нея съществуват примери за религии, ръководени от жени, които битуват в общества, където главната религия е доминирана от мъжете (напр. феминистка духовност, афро-бразилските религии и др.). Откриват се и религии под формата на различни течения, съществуващи редом, а понякога и преплитаци се с доминирани от мъжете религии (напр. *zār*, спиритуализъм, корейски шаманизъм, бирманските *nat* култове и др.). За други е известно, че са доминиращата религия в обществото (островите Ръки, Черните кариби на Белиз и др.) или различни секти на други мъжко доминирани религии (напр. християнска наука, шейкъризъм и др.). Освен това има примери на изцяло женски религии (Санде е тайно женско общество), някои включват мъже (спиритуалистите не изключват мъжете, просто към тях се

присъединяват повече жени), а също други, включващи много мъже, но при които ръководството е предоставено на жените (на островите Ръки мъжете присъстват на религиозни церемонии, но духовните водачи са само жени).

В книгата си „Примитивната религия” Робърт Х. Лоуи, наблюдавайки различни племена с примитивна (първобитна) религиозност, стига до заключението, че макар на пръв поглед в повечето случаи жените да са низвергнати от религиозните церемонии, те имат своето място, което понякога е доста значимо или поне равно на това на мъжете.

Вторият параграф изследва наличието на жени свещеници в неавраамитските религии. И макар примерите да не са много и очебийни, все пак съществуват и са известни на изследователите. В Древен Египет жените били способни да заемат свещенически длъжности. От Старото царство насам има данни за жени, които са били свещеници както на богините, така и на боговете. Древен Рим е прочут със своите жени свещеници – девиците весталки, а мнозина оценяват тяхното служение изключително високо. Смята се, че на него се дължало продължителното съществуване и сигурност на Рим. В Рим имало и други видове женски свещенства, например т. нар. омъжени жени (*matronae*) и т. нар. *flaminicae* и *regina sacrorum* (кралица на свещените ритуали), които били елитни жени свещеници, носещи длъжности в тандем със своите съпрузи, *flamines* и *rex sacrorum*. Една от изненадващите характеристики на гръцката религия още от ранния ѝ период било едновременното свещенство на мъже и жени. Жените били свещеници на богините, докато мъжете - свещеници на боговете. Най-известният от всички гръцки фестивали Тесмофория бил празнуван изключително само от жени и продължавал три дни. Будизмът още отначалото се отваря за женско „свещеническо” служение чрез т.нар. *бхиккхуни*. В шинтоизма също има примери за жени свещеници.

Третият параграф разглежда темата за жени свещеници в трите авраамитски религии - юдаизъм, християнство, ислям. И макар християнството да се е сблъсквало с този проблем още в своето първоначално разпространение в лицето на различни еретически движения, то той остава нов за юдаизма и исляма. Днес православието и римокатолицизмът не приемат жени за свещеници, докато протестанството е отворено към идеята и има сред редиците си жени за пастори, дори епископи. Ислямът в момента се сблъсква с идеята за жени имами на различни места по света, главно в своите по-либерални течения. За юдаизма идеята за жени равини е сравнително нова, имайки предвид дълговековната юдейска традиция, но все още въпросът не е окончателно разрешен. По-подробно този параграф намира своето логическо продължение в Четвърта глава от настоящия труд, където се търсят „отговорите” на трите авраамитски религии по въпроса за жени свещеници.

Втора глава: „Свещенството в юдаизма”.

Втора глава разглежда в по-голяма дълбочина свещенството през призмата на юдейската традиция, неговото историческо развитие спрямо събитието на разрушаването на Йерусалимския храм през 70 г. сл. Хр., както и същото в контекста на отношението „Бог-свещеник-човек”. На последно, но не маловажно място, главата разисква въпросът за равината - дали е свещенство или институция.

Първият параграф схематично представя юдейската традиция чрез изобразяването ѝ в следните основни категории: теокрация; избран народ; завет; вяра и нация; етически монотеизъм; единство и святост; месианска надежда; литература. Тук са разгледани и четирите основни етапа в развитието на еврейската мисъл: епохата на Библейската мисъл; епохата на Талмудическата мисъл; теологическата и мистичната мисъл; модерната

мисъл. Разгледано е и най-модерното явление - появата на разновидностите на юдаизма.

Вторият параграф обръща по-сериозно внимание върху свещенството преди разрушаването на Йерусалимския храм през 70 г. сл. Хр. Набляга се на факта на постепенното му оформяне, като негови корени могат да се открият още в Едем. Следва частта, отнасяща се до йерархическото свещенство с неговите най-основни задължения. Накрая е разгърнат въпросът за връзката на свещенството с Храма в юдейската традиция. Засегнат е отчасти и въпросът за равините, които излизат на преден план във водачеството на еврейския народ след разрушаването на Храма през 70 г. сл. Хр.

Третият параграф цели да обрисова по-конкретно образа на свещеника с поглед към отношението „Бог-свещеник-човек” в юдаизма. Като най-отличителна функция на свещеника се извеждат жертвоприношенията, придружени с молитви и благословения. В по-големи подробности е разгледан и въпросът за Бога на Израил, като накрая са направени и съответните изводи, в които е включен и въпросът за Мелхиседек като свещеник преди появата на йерархическото свещенство и чрез него препратката към Новия Завет, където за Иисус Христос се казва, че е свещеник според чина Мелхиседеков.

Четвъртият параграф разглежда въпросът за равината - дали е свещенство или институция. Развива се тематично проблема за равинския юдаизъм и равините, различните теории за възникването им, като накрая се правят някои наблюдения относно общото и различното в свещенството и равината. Изводът, че равинатът е по-скоро институция, отколкото свещенство, е съпътстван и с провокативния въпрос, чийто отговор ще бъде търсен в следващите глави, а именно: откъде идва „предизвикателството” за жените равини - от различното положение на

жената и мъжа в еврейството по принцип, или се корени в някаква далечна представа за служението на Бога в института на свещенството, което е било предназначено за мъже.

Трета глава „Жени равини и съвременният юдаизъм”

Тази глава разисква темата за жените равини в съвременния юдаизъм. Тя включва важни въпроси, като различните форми на съвременен юдаизъм, които са сравнително ново явление, статусът на жената в юдейската традиция, феминисткото движение в юдаизма, децентрализацията на юдейския обществен авторитет и др.

Първият параграф описва статуса на жената в юдаизма както в Древен Израил, така и през призмата на равинския юдаизъм, и не на последно място - в съвременността. Тора, заповедите, молитвата, бракът и сексуалността, както и въпросът за сегрегацията в синагогата се оказват динамични величини по отношение на жените, особено в съвременността. Нови промени са на ход, подбуждани и движени най-вече от феминисткото движение в юдаизма.

Вторият параграф разгръща съвременните тенденции в юдаизма и тясната им връзка с феминисткото движение като техен главен провокатор. Движението за еманципация, еврейското Просвещение (Хаскала), крайният индивидуализъм са все почвата, върху която се развиват бурните промени по отношение на жените в юдаизма. Модерността с множеството нови възможности за изява на жените като цяло е друг фактор. Основен двигател обаче остава еврейският феминизъм, който е агресивно явление, граничещо и с т.нар. „джендър идеология”, чиито опасни плодове се забелязват вече и в равината.

Третият параграф говори за важното значение на децентрализацията на юдейския обществен авторитет по въпроса за жените равини, който е главният фактор, съдействащ за чувството за

халахическо замразяване през модерния период. В средновековния период, когато на еврейските общности все още е била позволена пълна съдебна автономия, обхватът на халахическото вземане на решения бил много по-широк, включващ всички аспекти на гражданския закон. С отменянето на местната автономия обаче по-голямата част от равинското вземане на решения било съкратено до ритуални въпроси като молитвата, съблюдаването на Съботата и празниците, и кашрут.

Четвърта глава „Проблемът за „свещенството” на жената в юдаизма: аспекти и решения”

Тази глава разглежда в по-задълбочен вид и от различни аспекти проблемът за жените равини в перспективата на института на свещенството. Това е и главата, в която се съдържа опит за кратко изследване по метода на холандския изследовател на културите Х. Хофстеде. Задълбочено е разгърнат проблемът и през призмата на другите две авраамитски религии - християнството и исляма. Главната част от разсъжденията са насочени към „отговора” на самата юдейска традиция по отношение на жените равини, и по-конкретно - към въпроса дали жените равини са компромис с Халаха, или са нова реалност, която изисква и ново тълкуване от Закона.

Първият параграф се съсредоточава върху изследването на юдаизма от културна и религиозна перспектива по посочения по-горе метод, като са направени паралели и с други подобни изследвания. Разсъжденията са направени главно за държавата Израел, но немалко от тях могат да се отнесат и към юдаизма като цяло. Четирите основни измерения, които се използват, са: индивидуализъм-колективизъм, отношение към властта, избягване на несигурността и мъжественост-женственост със съответстващите им индекси. Важни изводи са направени

и по отношение на тясната връзка между култура и религия (нация и вяра) при евреите.

Вторият параграф разглежда в подробности търсенията на трите авраамитски религии по въпроса за свещенството на жената. Тук само ще фиксираме най-главното и от трите. При **юдаизма** въпросът не е окончателно разрешен, особено що се отнася до ортодоксалното му направление. Дълбочината на проблема тук трябва да се търси именно в ортодоксалния юдаизъм, при който се счита че традицията на ръкоположението чрез *semikhah* се пази още от Моисеево време. Главното възражение срещу жените равини е, че според Втор. 17:15 жена не може да бъде водач в Израил. На това възражение феминистките противопоставят редица библейски примери на жени с ръководни функции. Другият аргумент „срещу” е базиран върху ролята на жената като майка и домакиня, която е централна за нея. Важен в случая обаче не е социологическият фактор, а поглеждането на въпроса от богословска перспектива. От гледна точка на **християнството** темата за женското свещенство, макар и недотам прояснена и напълно обяснена, всъщност до голяма степен е разрешена. За това говори не само Преданието на Църквата, но и конкретния ѝ сблъсък в миналото с този проблем. Въпросът за Православието е по-скоро поставен отвън, а не е вътрешен проблем. Въпреки това, по мнението на съвременни православни богослови (митрополит Калистос Уеър, Елизабет Бер-Сижел, и др.), има нужда от точна аргументация и изследвания, които да дадат отговор и обяснение на този щекотлив въпрос за Църквата. Още повече че редът на служението на мъжа и жената от гледна точка на свещенството в Църквата има сотериологическо значение, а именно - мъжът е предназначен да служи като свещеник за жената, а не обратното. Всичко това придобива яснота през призмата на Христовото служение към Църквата, което е жертвоготовно и напълно отдадено за спасението ѝ. Що

се отнася до **исляма**, тук отново въпросът не е разрешен, а е по-скоро е в зачатък. Фактът на жените имами, на джамиите само за жени, както и на единични случаи, когато жена води петъчна молитва, където присъстват и мъже, в съвременен контекст показват, че и тук има раздвижване в посока на издигане на „женското начало“ на преден план. И макар и в хадисите да има някои податки, че жена не може да ръководи мъже, Коранът остава мълчалив по въпроса.

Третият, и последен за дисертацията параграф се опитва да даде отговор от гледна точка на юдаизма на въпроса дали жените равини са компромис с Халаха, или са нова реалност, която изисква отговор. Размишленията са по-скоро в полза на второто, макар че сблъсъкът с юдейската традиция действително е сериозен. Освен това тук е направено предложение за истинския корен на проблема от гледна точка на християнската традиция, а именно - размяната на ролите в института на свещенството, в който по принцип мъжът е призван да служи като свещеник за жената. Това е устоновеният от Бога ред, който в св. Кръщение и по-специфично в тайнството Свещенство в Църквата намира своя най-пълнен израз и смисъл.

Заклучение

Въпросът за жените равини като съвременно предизвикателство към вековната юдейска традиция предоставя възможност за богословски размисъл върху важната и древна тема за свещенството.

Независимо колко основателни са опасенията, че движението за жени равини ще доведе до схизма в Израил, самият факт, че въпросът се поставя на такава основа, говори за силно противопоставяне с древната традиция на юдаизма.

В юдейската традиция жената винаги е била възприемана като крепителка на дома и основна фигура в него: докато мъжът се занимава с

обществени дела, тя вярно служи за запазване и поддържане на домашното огнище. Днес обаче еврейката е изправена пред предизвикателствата на модерното време, в което пред нея се откриват безброй възможности за изява не само в дома, но и извън него. Макар никой да не подлага на проверка участието на жената в обществени дела като професор, мениджър, лекар и т.н., далеч не е така със служението ѝ на равни начала с мъжа в равината.

Главните възражения срещу ръкоположението на жени в юдаизма са: жена не може да е духовен водач в Израил, противопоставяне с многовековната юдейска традиция и със самия дух на юдаизма, изключването на жената от т. нар. времево ограничени заповеди, жената не може да бъде едновременно добър равин и добра съпруга, някои възражения от практически характер и т.н. Мъжкото водачество е главният мотив на противниците на идеята за жени равини в юдаизма.

Правилото от Втор. 17:15 е най-древното основание защо жена не може да бъде водач в Израил. Важен е и въпросът какво е *semikhah*, и може ли да бъде давано на жени. Питането - дали жени могат да заемат позиции на *Serarah* - всъщност се обвързва с гореспоменатото правило. Проблемът за това каква е позицията на жените, вземащи решения по еврейския закон и въпросите на благоприличието, са други въпроси, предизвикващи към размисъл. Разбира се, това е само малка част от общата проблематика, но заедно с въпросите за *Mesorah* описват най-основните контури на предизвикателството жена в „свещенство” според юдейската традиция.

От казаното дотук и от факта на нелекия път на жените равини във всяко съвременно течение на юдаизма проличава, че съществува конфликт вътре в самата юдейска традиция по въпроса за женското ръкоположение. Въпреки това, няма единно становище, което да се противопоставя на това нововъведение. Нещо повече, феминисткото движение в еврейството

успява да обори почти всички аргументи на противниковата страна (защитниците на мъжкото ръкоположение).

Въпросът, който се поставя, е: защо, ако равинът е просто професионалист в своята област, жени да не могат да заемат тази длъжност? И след като има такова негодувание срещу жените равини, дали равинът е само професионалист-учител, учен по Закона, или нещо повече?

Отговорът на тези въпроси изисква допълнително задълбочено проучване, което не е предмет на настоящата дисертация. Най-общият поглед в изследването, обаче, подсказва, че макар равинът да не може да бъде наречен свещеник в смисъла на сакраментално служение, такова каквото са имали потомците на Аарон, той със сигурност би могъл да бъде припознат в съвременността за духовен водач на общност, който макар и непритежаващ всички характеристики на свещенослужител, все повече е търсен за наставление, ръководство, пример и др., подобно на енорийски свещеник.

Предизвикателството жена в „свещенство” в съвременния юдаизъм има своите дълбоки основания в дълговековната юдейска традиция, но това, за което свидетелства настоящият труд, е, че женското свещенство е познато още от древността: в езичеството то е най-ярко изявено. Що се отнася до съвременността - в авраамитските религии, освен юдаизма, с него се сблъскват и християнството, и ислямът. От значение е и фактът, че Църквата се е срещала с идеята за женско свещенство още в ранните векове на християнската ера, когато се е борила срещу ереси, имащи жени за свещеници.

И така, предизвикателството „жена в „свещенство” не се отнася само до юдаизма, а засяга всяка една от трите авраамитски религии поотделно. Наблюденията сочат, че мъжкото свещенство е доминираща величина във всяка област на духовно водачество, включително в древното езичество,

както и, разбира се, в древния юдаизъм, където за женско свещенство изобщо не може да се говори.

Това насочва размисъла към модела на Създателя за служението на мъжа към жената в свещенството. Едва ли е случаен фактът на мъжкия пол на Иисус Христос, подобно на апостолите, които е избрал. Той не се е родил нито жена, нито с някакакъв измислен „трети пол“. Той е не само Божият Син (Мат. 17:5; др.), но и Човешкият Син (Лук. 19:10; др.), изпратен в плът (Рим. 8:3). Единствено през призмата на Боговъплъщението може да бъде разбран великият Божий промисъл за свещенството на мъжа към жената, което по примера на Христос и апостолите се изразява в самоотвержено слугуване, служение, изпълнено с жертвоготовна любов. Св. ап. Павел също говори за това в един по-тесен контекст, този на семейството: *„Вие, мъжете, обичайте жените си, както и Христос обикна църквата и предаде Себе Си за нея..”* (Еф. 5:25).

Тезата, която е застъпена в дисертацията, е, че проблемът за жени равнини има не само социологически основания (в еврейската култура, например), а и дълбоко богословски корени в свещенството, което е било изначално определено по модела: мъжът да служи като свещеник на жената, а не обратното (според християнската традиция).

Моделът на свещенство, при който мъжът служи като свещеник на жената, установен в Църквата изначално, е предназначен за всяка област на човешкото съществуване, като се започне от най-малката - семейството. Този модел е най-ярко изразен в Тайнството Свещенство в Църквата. Провалът на Адамовото свещенство намира пълнотата на своето преодоляване и преосъществяване в Първосвещенството на Господ Иисус Христос, не по чина Ааронов, а по чина Мелхиседеков. Боговъплъщението е отправната точка за разбиране на тази истина, а църковната йерархия ясно показва промисъла на Бога за Неговото творение.

Поради неприемане на прародителския грях (както и на Боговъплъщението) в юдаизма проблемът за провала на древното Адамово свещенство и неговите последствия за целия човешки род нямат особено значение, защото (според юдаизма) всеки човек със свободната си воля всеки път избира да клони към добро или зло. Евреите търсят спасението и справедливостта в настоящия свят. Те свързват ада с наказанието, и то по-скоро като пречистващ процес, който може да се осъществи още тук, на земята, когато душата преминава през големи страдания. Адът е свързан и с пропускане възможността за участие в райското блаженство, но далеч не е толкова сериозно описван, както в християнството. За евреите възстановяването на свещенството, заедно с идването на Месия (свързано също с очаквания за възстановяване на разрушения Храм), не носи есхатологичния смисъл, който има в християнството, въпреки че и юдаизмът приема представата за всеобщото възкресение. По-скоро страданията на целия Израил имат пречистваща стойност за него, както и косвено за цялото човечество. Така според юдейската традиция се обясняват действително нечовешките изпитания на евреите през вековете, най-последното от които е Шоа (Холокостът).

В нашето съвремие свещенството е подложено на изпит чрез предизвикване на размяна на ролята на мъжа и жената в него. Това личи от опита на жената за навлизане в ролята на духовен водач както в юдаизма, така и в християнството, та дори и в исляма. Докато в юдаизма и в исляма „свещенството” е служебно и необвързано със сакраменталност (тайнственост), в християнството то е тайнство. В този смисъл от изключителна важност в него е запазването на реда, постановен от Създателя, относно ролята на мъжа и жената, защото освен всичко друго този ред има и сотириологично значение. Макар този проблем да не стои пред юдаизма, а още по-малко пред исляма, идеята за жени равнини,

съответно за жени имами, е сериозно предизвикателство пред вековните традиции на най-старата и най-младата авраамитски религии.

Темата за жени равнини не може да се изолира до чисто социологическите основания, защото би се обезсмислила. Макар социологическият поглед да е от значение, то дълбоките причини се крият в предназначението на самото свещенство, в което мъжът е определен да служи като свещеник на жената.

Според християнската традиция неосъщественото Адамовото свещенство намира своето преодоляване в Първосвещенството на Христос. Чинното последование вече не е по линията на старозаветното свещенство, водещо началото си от Аарон, а по друг чин, този на Мелхиседек. И докато Аароновото свещенство е разрешавало само временно проблема на човека с греха, то вечното Първосвещенство на Господ Иисус Христос (въплътеното Божие Слово, Йоан. 1:14), веднъж завинаги слага край на главния източник на робството на човека в духовен план, а именно страхът от смъртта (Евр. 2:14-15). Чрез Своята кръстна смърт и чрез Възкресението Си Иисус Христос възтържествува над греха и смъртта веднъж завинаги, проправяйки път към вечния живот за всеки човек, роден от Адам по плът, но по дух от Бога (Йоан. 1:12-13).

В Христос мъжът и жената намират своето истинско място и предназначение. Те са царство от свещеници по смисъла на общото свещенство като кръстени членове на Тялото Христово. Тайнството Свещенство е отредено на мъжа като свещеник за жената в конкретен, функционален смисъл, който има важно предназначение в борбата на човека с греха. Така полът се превръща в средство за преодоляване на пола, за борба с личния грях, егоизма, страстите и всяко неестествено за човека желание или мисъл, които са породени от властта на тъмнината в нашия свят.

За да може човек да се ориентира в тази най-важна борба с цел собственото си освещение и приближаване до Бога, е необходимо да разбира добре разликата между общото и частното свещенство и тяхната особена роля за настоящето, но и за бъдещето, в есхатологичен аспект. Защото още тук ние предвкусваме онова, което иде, онова, което Бог е приготвил за вярващите в Него, „*както е писано: „око не е виждало, ухо не е чувало и човеку на ум не е идвало това, що Бог е приготвил за ония, които Го обичат*” (1 Кор. 2:9).

Възприемани повече като професионалисти в своята област и по-малко като служители в своите общности, въпреки новите си отговорности от по-ново време, равините са изправени пред предизвикателството да разрешат въпроса за участието на жените в равината на равни начала с тях. Това е проблем и на цялата общност от евреи, а също и на самите жени, малцина от които са дръзнали да направят стъпки към лично участие в духовното лидерство на еврейския народ.

Достъпът на жените до образование върху Тора е най-силният индикатор за настъпващите промени. Дали тези промени ще продължат със същата динамика, е спорно. Служението на жените равини е твърде вероятно да остане само със спорадичен и несъществен характер в историята на световното еврейство.

10. Приноси на изследването.

Могат да бъдат изведени някои основни приноса на настоящата работа, а именно:

1. Първи опит за изследване в България на проблема за жените-равини;
2. Опит за разгръщане на въпроса за жените-равини в перспективата на свещенството;
3. Опит за обективно и едновременно с това апологетично изследване на проблема с разнообразие от гледни точки.

11. Публикации по темата на дисертацията.

1. „Жена в свещенство” в ортодоксалните Юдаизъм и Християнство. - *Богословска мисъл /Forum Theologicum Sardicense/*, 1, 2013, с. 231-247.
2. Gender Ideology and Contemporary Judaism. LUCRĂRILE SIMPOZIONULUI INTERNAȚIONAL “Stat și Societate în Europa”, Ediția a VIII, Secțiunea “Aspecte misionare ale Bisericii Ortodoxe Române după 1989. Istorie - Tradiție - modernitate. Ecumenismul - încotro?”. Craiova, 2015, p. 252-264.